ОСВІТА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ (НА МАТЕРІАЛАХ МІСЦЕВИХ ЗМІ)

Д. В. Костюк

Запорізький національний університет
darya.bryk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7131-083X

Ключові слова: освітній процес, п'ятирічка, засоби масової інформації, навчальні заклади, повоєнний період.

У статті, яка ґрунтується на матеріалах обласної періодики, виявлено роль освіти у відбудовчих процесах економічного і культурно-освітнього життя населення в повоєнний період на прикладі Запорізького регіону. Використовуючи загальнонаукові методи аналізу та синтезу, окреслено ключові завдання освітніх установ і встановлено їх залежність від партійних та урядових постанов щодо виконання п'ятирічних планів. За допомогою методу класифікації визначено основні напрями спеціалізації навчальних закладів усіх рівнів в області.

Установлено, що завдяки застосуванню в ЗМІ психологічних засобів впливу здійснювалося формування у громадян усіх вікових груп позитивного ставлення до освітнього процесу. Зазначено, що в досліджуваний період активно відбувалося відновлення навчальних приміщень і пропагувалася престижність педагогічної та професійно-технічної освіти. З'ясовано, що засоби мас-медіа активно використовувалися радянською владою для контролю та маніпуляції свідомістю громадян з метою якнайшвидшими темпами відбудувати зруйноване війною господарство.

У ході дослідження охарактеризовано взаємодію спеціалізованих наукових установ із підприємствами та колгоспами. З'ясовано, що за допомогою радіомовлення здійснювалося поширення передового досвіду серед жителів області та практикувалося проведення «дистанційного навчання» серед представників сільського господарства.

Автор звертає увагу на функціонування партійних шкіл, які організовували підготовку та перепідготовку керівних партійних і радянських представників на місцях.

З прийняттям п'ятирічного плану на 1951 – 1955 роки радянська влада продовжувала курс на розвиток освіти особливо завдяки збільшенню матеріальних та кадрових ресурсів, підвищенню кваліфікації робітників та колгоспників. Освітній процес у Запорізькій області формувався на основі постанов уряду та партії, які орієнтувалися на економічні інтереси радянської держави, без врахування особистих потреб громадян.

EDUCATION AS AN ELEMENT OF THE AFTERWAR REVIVAL OF ZAPORIZHZHIA REGION (BASED ON THE SOURCES OF LOCAL MEDIA)

D. Kostiuk

Zaporizhzhia National University

Key words: educational process, five-year plan, mass media, educational institutions, afterwar period.

Based on the materials of oblast periodicals and using the example of the Zaporizhzhia region, the article reveals the role of education during the renewal processes of economic and cultural-educational life of the civil population in the afterwar period. Applying general scientific methods of analysis and output generation, the author highlights the key objectives of educational institutions, as well as outlines their dependency on the party and government regulations regarding their commitment of five-year plans. With the help of the classification method, the main specialisation directions of educational institutions of all levels in the oblast are established.

Considering the resources, the Soviet authorities had actively used mass me-

dia to control and manipulate the perception of Soviet people. It should be mentioned that with the use of psychological methods of influence in media, the formation of a positive attitude towards the educational process among all age categories took place. Notably, in the researched period, reconstruction of educational facilities had been done actively, so the prestige of pedagogical and vocational education was promulgated successfully.

In the research, the author characterises the interaction of specialised scientific institutions with businesses and cooperative-run farm. The remarkable thing is that cooperation was based on lecture practice, scientific and technical consultations, as well as conferences without a day release.

Notably, radio broadcasting made the proliferation of advanced experience among the oblast citizens efficient and, therefore, the application of "distance learning" appeared among the representatives of agricultural sector.

The author draws attention to the functioning of party schools that were in charge of the training and retraining process of leading party and Soviet representatives in the field.

Accepting the five-year plan in 1951–55, the Soviet power continued the course of education development including the enlargement of material and human resources, staff and collective farmers professional development. In Zaporizhzhia oblast, the educational process was formed based on the government and party regulations which oriented towards the economic interests of the Soviet State without consideration of the personal needs of their citizens.

З початком звільнення українських територій від німецької окупації політика Комуністичної партії спрямовувалася на відновлення контролю всіх сфер життя: політичної, економічної та культурно-освітньої. Власне, культурно-освітньому аспекту відводилось особливе місце щодо підтримки морального та психологічного настрою жителів регіонів країни зі врахуванням місцевих особливостей.

Відновлення освітнього процесу було першочерговим завданням для партійного керівництва в період відродження мирного життя в країні. Адже радянські громадяни ставали основою у відновленні господарства та промислового комплексу в запланованих відбудовчих планах і подальших п'ятирічках. Саме тому важливу роль в економічному житті відігравала кваліфікація робітників та колгоспників. Окрім того, за допомогою поширення навчання серед усіх вікових груп радянська влада здійснювала вплив на свідомість населення з метою формування позитивного сприйняття існуючої дійсності. Значна роль у цьому процесі відводилася проведенню агітації та пропаганди політичної ідеології завдяки залученню широкої мережі засобів масової інформації, які безпосередньо здійснювали вплив на суспільну свідомість.

У Радянському Союзі Запорізький регіон отримав славу промислового комплексу та, разом з тим, був сільськогосподарським краєм, зокрема

завдяки активному пропагуванню відповідного іміджу в ЗМІ як на місцевому рівні, так і загальносоюзному.

Варто зазначити, що популярність професійної кваліфікації в області визначалася, певною мірою, особливостями економічного розвитку регіону. Зауважимо також, що в період німецької окупації, зокрема в Запорізькій області, відбулася реорганізація освітньої системи, яка підлаштувалася державним інтересам Німеччини. Тому вже в повоєнний період перед керівництвом держави поставало важливе завдання із відновлення радянської системи освіти на місцях.

Звернення до інформаційної складової мас-медіа Запорізької області періоду відбудови дозволить критично оцінити та всебічно розглянути процес відродження освітнього процесу в регіоні, що розширить та доповнить уже отримані результати з обраної теми. Також актуальність обумовлена дослідженням позитивних історичних практик із популяризації освітнього процесу та формуванням його престижу за допомогою залучення широкої мережі ЗМІ, що характерно для сучасного етапу державотворення.

На сьогодні існує значна кількість сучасних праць із вивчення процесу відновлення та розвитку освіти в повоєнний період, які частково розкривають досліджувану тему. Насамперед інформативну цінність становить колективна монографія за редакцією Ф. Турченка «Запорізький ра-

хунок Великій війні. 1939 – 1945», в якій розглянуто стан освіти в області під час німецького панування та посткупаційного періоду¹. Дослідниця Т. Васильчук у статті, присвяченій відновленню вищої педагогічної освіти в УРСР, звернула увагу на роль ЗМІ у популяризації педагогічної професії². У праці Інституту історії України НАН України В. Крупина проаналізував культурно-освітній рівень номенклатури, зокрема охарактеризував стан партійної освіти в повоєнний період³. Науковець Ю. Колісник на основі радянської журнальної періодики виокремив і проаналізував маніпулятивні засоби, які використовували ЗМІ задля психологічного впливу на свідомість громадян⁴. Та все ж основу дослідження становить джерельна база, яка ґрунтується на матеріалах обласної газети «Червоне Запоріжжя» (статті, оголошення, нотатки, документи тощо). У залучених джерелах відображено процес відродження радянської освіти в період відбудови та подальшого розвитку народного господарства. Окрім того, на сторінках періодичного видання міститься інформація про діяльність інших мас-медіа, у тому числі – радіомовлення. Зазначимо, що залучені наукові праці та джерельна база дозволяють розкрити досліджувану тему відповідно до поставленої мети та окреслених завдань.

З огляду на вищевказане, мета нашого дослідження полягає у визначенні ролі освітньої сфери в процесах відбудови мирного життя в Запорізькій області на основі місцевих мас-медіа в період з травня 1945 по березень 1953 рр.

У зв'язку з цим завданнями нашої розвідки є виявлення зв'язку партії та ЗМІ щодо поширення інформації стосовно освітньої сфери, аналіз стану освітнього процесу в повоєнний час, визначення основних напрямків у розвитку навчання в регіоні.

Радянська влада важливе значення надавала ролі ЗМІ у боротьбі проти фашистських загарб-

ників, особливо пресі, яка морально та психологічно впливала на думки громадян: формувала ненависть до ворога, стимулювала населення до подвигів на фронті та в тилу, виховувала патріотизм, відданість більшовицькій партії. Тому не випадково серед партійного керівництва преса вважалася: «...наймогутнішою зброєю впливу на народні маси, найсильнішим засобом політичного керівництва»⁵. Про що свідчить активне її використання у ході партійної пропаганди та агітації. Зауважимо, що й обласне радіомовлення також відносилось до «могутньої зброї» партійної пропаганди та активно використовувалося місцевою владою.

У зв'язку зі звільненням територій від німецької окупації змінювалася пріоритетність завдань, які пропагувалися через ЗМІ. Зокрема увага приділялася мобілізації населення на відбудову господарства в короткі терміни, висвітлювався досвід передовиків виробництва, поширення соціалістичних змагань. Окрім того, поза увагою не залишалася культурно-освітня тематика, яка орієнтувала аудиторію на стан культурного життя в області та висвітлювала здобутки і недоліки у відповідній сфері. З метою відродження економіки області, існуючі реалії повоєнного часу вимагали наявності освічених кадрів та фахівців. Саме тому з перших днів визволення області від німецьких військ розгорнулася робота над відновленням функціонування, перш за все, закладів освіти.

До освітньої мережі повоєнного періоду в Запорізькій області відносилися школи (початкові, неповні середні, середні), нижчі професійні (ремісничі училища, фабрично-заводські школи), середні професійні (технікуми) та вищі навчальні заклади. Варто зазначити, що відродження їх діяльності супроводжувалося значною кількістю недоліків: незадовільна матеріально-технічна база установ, зокрема нестача приміщень, а також дефіцит кадрів та брак фінансування⁶. З огляду на критичний стан закладів освіти і процесу навчання основні заходи із врегулювання недоліків у культурно-освітній сфері були окреслені в п'ятирічному плані відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 роки⁷. З

¹ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.

² Васильчук Т.В. Відновлення вищої педагогічної освіти Української РСР після Великої Вітчизняної війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2003. Вип. XVI. С. 245–250.

³ Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : 2 кн., ч. 3. / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Кн.1, ч.1–2. 351 с.

⁴ Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2015. Вип. 5. С. 278–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 02.01.2021).

⁵ Найгостріша зброя нашої партії. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 5 травня. № 86 (6630). С. 1.

⁶ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 369.

⁷ Підготовка шкіл до навчального року СРСР на 1946 – 1950 роки. *Червоне Запоріжжя*. 1946. 26 березня. № 63 (6863). С. 1.

метою вирішення відповідних питань залучалися місцеві ЗМІ задля поширення інформації серед жителів області та, водночас, їхньої мобілізації до процесу відродження освітньої сфери в області.

Поширеною практикою повоєнного часу стали заклики до відбудови навчальних приміщень. Особлива увага відводилася шкільним установам, які відігравали важливу роль в охопленні дитячого населення освітою. Наприклад, у газеті «Червоне Запоріжжя» міститься звернення зборів районного активу Приморська до робітників, колгоспників та інтелігенції Запорізької області щодо підготовки шкіл до навчального року на 1945 – 1946 роки. Власне, за допомогою громадськості та працівників освіти в Приморському районі відновлювалися шкільні приміщення, які забезпечувалися меблями та необхідним обладнанням з перших днів визволення від німецьких загарбників. У кінці червня 1945 року на заклики трудящих Житомирщини в Приморському районі розпочали роботу з будівництва трьох нових шкіл, а в семи – відбувалося проведення капітального ремонту. Також виготовлялися парти та столи, класні дошки, завозилося та заготовлювалося паливо⁸. Окрім того, підхопили ініціативу і в інших районах області: Куйбишевському, Камишевахському, Андріївському, Василівському, Пологівському, Осипенківському, Мелітопольському⁹. За допомогою поширення в ЗМІ подібних звернень відбувалося залучення населення до масової відбудови освітніх закладів власними силами.

Однак поряд із висвітленням позитивного досвіду активно використовувалася критика недоліків на місцях у підготовці шкіл до навчального року. Зокрема в місті Запоріжжя, Орхівському та Осипенківському районах області не приділялась увага ремонту деяких шкільних приміщень, які знаходилися в жахливому стані – в основному напівзруйновані (без вікон, дверей, із пошкодженими стінами та підлогою), без належної матеріально-технічної бази¹⁰. Тому з метою усунення недоліків за допомогою газет висвітлювалися важливі завдання, які ставилися перед місцевими жителями: «Зробимо ж усе, щоб створити нашим дітям найсприятливіші умови для продуктивного навчання і комуністичного виховання»¹¹. Варто

зазначити, що подібні фрази слугували потужним засобом психологічного впливу завдяки використанню методу, який Ю. Колісник називає – «ефект останнього слова»¹². Тобто використовувався вираз, який спрямовував населення до запам'ятовування потрібної думки. Зазначимо, що більшість публікацій радянських періодичних видань закінчувалися подібними висловами, які, у свою чергу, програмували громадян до виконання поставлених завдань.

Власне, радянська влада активно використовувала потенціал ЗМІ для розповсюдження серед населення ключових партійних постанов та завдань щодо відновлення закладів освіти в повоєнний період. При цьому використовувалася пропаганда позитивного досвіду поряд із критикою недоліків на місцях стосовно виконання поставлених завдань. У такий спосіб відбувалася маніпуляція суспільною свідомістю. Саме тому, за допомогою поширення в мас-медіа інформаційних матеріалів із закликами до відбудови навчальних приміщень, місцева громадськість з ентузіазмом та натхненням проводила відповідні заходи, тим самим пришвидшувала реалізацію державних планів.

Також ключову роль у відродженні освіти займала організація навчального процесу в школах. Звернемо увагу на статтю завідуючого обласним відділом народної освіти І. Приймака «Чергові завдання працівників освіти», яка містить рекомендації для створення продуктивної роботи в школі на 1945 – 1946 навчальний рік¹³. У першу чергу в повоєнні роки за вчителями, сільськими радами, у містах – квартальними комітетами закріплювалося проведення систематичного обліку дітей шкільного віку. У зв'язку з цим заборонялося учням пропускати заняття в школі з причини їх участі у сільськогосподарських роботах. При цьому виконувати свій «патріотичний обов'язок» зі збирання врожаю дозволялося лише в недільні дні та вільний від навчання час. Водночас від учителів вимагалось раціонально планувати свою роботу, а саме: підготовку до уроків, поглиблення своїх знань та участь у громадській роботі серед населення. З метою контролю за якістю навчання школярів до виховного процесу планувалося залучати і батьків. Запровадження вищевказаних

⁸ Підготовка шкіл до навчального року – кровна справа всіх трудящих. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 13 липня. № 135 (6680). С. 1. Велика всенародна справа. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 13 липня. № 135 (6680). С. 1.

¹⁰ Там само. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 13 липня. № 135 (6680). С. 1.

¹¹ Там само. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 13 липня. № 135 (6680). С. 1.

¹² Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2015. Вип. 5. С. 290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 02.01.2021).

¹³ Приймак І.П. Чергові завдання працівників освіти. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 1 вересня. № 171 (6716). С. 2.

заходів повинно було сприяти вихованню «...працездатних, ділових людей майбутнього»¹⁴. Невипадково І. Приймак, звертаючись до поглядів педагога К. Ушинського, наголошував на тому, що дітей потрібно привчати з дитинства до тяжкої праці та відповідальності з метою їх підготовки до можливих великих труднощів у житті¹⁵. З огляду на публікацію, на нашу думку, в перші повоєнні роки організовувалися в школі умови для цілеспрямованого програмування молодшого населення до праці та витривалості.

Звернемо увагу, що до контролю процесу навчання залучали також піонерські та комсомольські організації. Так, піонерські організації під керівництвом педагогічного колективу боролися за підвищення якості навчання. Зокрема проводилися предметні піонерські збори, на яких діти ознайомлювалися із досягненнями радянської науки та культури, наприклад, «Мічурін – великий перетворювач природи», «Велика мова – великого народу», «Мир – світові», «М.І. Лобачевський – великий російський математик» та інші¹⁶. У постанові XII пленуму ЦК ВЛКСМУ ще в березні 1944 року було прийнято рішення «Про заходи з покращення роботи комсомолу в школі», де за шкільними комсомольськими організаціями закріплювалося завдання поєднувати повсякденну роботу з виховною роботою директора та вчителів, контролювати успішність і дисципліну учнів, у разі потреби надавати допомогу¹⁷. Зазначимо, що місцева преса періодично висвітлювала на своїх шпальтах результати діяльності комсомольських та піонерських організацій у сфері шкільної освіти.

Загалом, матеріали ЗМІ при висвітленні навчального процесу в школах носили рекомендаційний характер, де відображалися чіткі настанови для кожного його учасника. Поряд зі здобуттям освіти важливим елементом у вихованні підростаючого покоління стало залучення дітей до праці у позаурочний час, що сприяло їхній майбутній трудовій підготовці. Адже за допомогою мас-медіа формувався престиж важливих професій, які спрямовувалися на відбудову, перш за все, економічної сфери життя країни.

Відповідно, в пресі значна увага приділялася підготовці до шкільних екзаменів та вибору май-

бутньої професії. У зв'язку з цим в обласній газеті кожного року друкувалися оголошення з інформацією про набір учнів до закладів освіти, умови вступу та навчання. Загалом, повідомлення розміщувалися від навчальних закладів області, але іноді містились оголошення й республіканського рівня. Зазначимо, що всі заклади освіти різнилися за своєю спеціалізацією, популярність якої визначалася недостатньою кількістю фахівців у різних сферах виробництва та сільського господарства.

Однак педагогічна освіта відносилася до однієї із важливих професій незважаючи на пріоритетність спеціальностей народного господарства, які відігравали провідну роль у відродженні економічного життя області та країни. Погоджуючись із думкою Т. Васильчук, зауважимо, що радянська влада за допомогою преси створювала образ учителя, який поєднував у собі риси елітності та винятковості. Адже на вчителів, яким довіряли уряд та партія, покладалася важлива місія – виховання підростаючого покоління з метою зміцнення та розвитку радянської держави. Завдяки активному навіюванню через пресу винятковості професії вчителя відбувалося заохочення молоді до педагогічної освіти¹⁸. Тому з метою популяризації педагогічної освіти активно використовувався ресурс ЗМІ.

У повоєнний період гостро постало питання забезпечення навчальних закладів педагогічними кадрами, зокрема в Запорізькій області відновили свою діяльність інститути та училища: Запорізький державний педагогічний інститут¹⁹, Мелітопольський державний педагогічний інститут²⁰, Осипенківський вчительський інститут імені П.Д. Осипенко²¹, Верхньо-Хортицьке педагогічне училище²², Гуляйпільське педагогічне училище²³. Окрім того, автори монографії «Запорізький рахунок Великій війні. 1939 – 1945» зазначають, що в області виші відновлювали роботу незважаючи на незадовільні матеріально-технічні умови (дефіцит літератури, приміщень) та скрутне становище як студентів, так і викладачів²⁴.

¹⁸ Васильчук Т.В. Відновлення вищої педагогічної освіти Української РСР після Великої Вітчизняної війни. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2003. Вип. XVI. С. 246.

¹⁹ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 25 серпня. № 166 (6711). С. 2.

²⁰ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 19 липня. № 144 (6954). С. 4

²¹ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 26 липня. № 149 (6959). С. 4

²² *Червоне Запоріжжя*. 1946. 5 червня. № 113 (6923). С. 4

²³ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 21 липня. № 148 (6958). С. 4

²⁴ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 369.

¹⁴ Там само. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 1 вересня. № 171 (6716). С. 2.

¹⁵ Там само. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 1 вересня. № 171 (6716). С. 2.

¹⁶ Статівка М. Важлива ділянка шкільної роботи. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 29 квітня. №36 (8493). С. 4.

¹⁷ Важливіше завдання шкільних комсомольських організацій. *Червоне Запоріжжя*. 1945. 3 червня. № 107 (6652). С. 1.

Звернемо увагу на роботу Запорізького педагогічного інституту, який під час німецької окупації припинив свою діяльність, як й інші вищі навчальні заклади на окупованих територіях. Уже після звільнення від нацистів міста Запоріжжя, згідно з інформацією із обласної газети «Червоне Запоріжжя», заняття в інституті розпочалися на четвертий день після визволення – 18 жовтня 1943 року²⁵. Однак запорізькими науковцями визначено, що із виданням першого наказу директора І. Мороза 27 жовтня 1943 року Запорізький педагогічний інститут відновив свою діяльність, а з грудня місяця лише планувалося розпочати навчання²⁶. Тому очевидно, що з жовтня 1943 року розпочалась активна робота над підготовкою та відновленням навчального процесу.

Починаючи з повоєнного періоду, оголошувався набір студентів до педагогічного інституту (приймалися вступники, які мали середню освіту – десятирічку, робітфак, технікум) та учительського (вступники з освітою не нижче 9 класів середньої школи). У цей період функціонувало 3 факультети: мовно-літературний (російський та український відділи), фізико-математичний і природничий. При цьому в учительському інституті діяло 2 факультети: мовно-літературний і фізико-математичний. Студенти забезпечувалися стипендією, а для іногородніх – надавалися куточки на приватних квартирах. Звернемо увагу, що при вступі обов'язковою умовою була здача іспитів. Окрім профільних предметів, історії народів СРСР, Конституції СРСР, обов'язково проводився іспит з української і російської мови та літератури. Однак студенти, які прибули в УРСР з інших республік протягом 1944 – 1945 років і в минулому не вивчали української мови, звільнялися від іспитів із цього предмета²⁷. Згідно з оголошенням про набір студентів на 1952 – 1953 навчальний рік функціонувало лише 2 факультети: фізико-математичний та мовно-літературний.²⁸ Відновлення роботи інституту в області сприяло випуску педагогічних кадрів і розвитку наукової діяльності, яка супроводжувалася пильним ідеологічним контролем партії.

З огляду на проведену роботу за 8 післявоєнних років з інституту вийшло близько 1800 вчителів.

²⁵ В Запорізькому педінституті. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 20 вересня. №187 (8594). С. 3.

²⁶ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 369.

²⁷ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 25 серпня. № 166 (6711). С. 2.

²⁸ *Червоне Запоріжжя*. 1952. 2 липня. № 130 (8537). С. 4.

У 1952 році інститут закінчили 129 студентів²⁹. Варто зазначити, що кращі студенти – відмінники, сталінські стипендіати продовжували навчання в аспірантурі. Деякі випускники ставали аспірантами Харківського та Одеського педагогічних інститутів, Дніпропетровського університету³⁰.

У цілому, радянська влада надавала важливого значення підготовці педагогічних кадрів, від яких у подальшому залежала якість знань майбутніх фахівців народного господарства, які ставали основою відбудовчих процесів у державі. Саме тому завдяки ЗМІ відбувалося пропагування педагогічної освіти, що відображалось в поширенні матеріалів про умови вступу, навчання і діяльності в університетах, інститутах та училищах області.

Проте для відбудови народного господарства, враховуючи реалії повоєнного часу, потрібно було залучити значну кількість кваліфікованих робітників та фахівців для сільського господарства. У зв'язку з цим завдяки ЗМІ популяризувалися відповідні професії та навчальні заклади.

Зокрема Запорізьке обласне управління Міністерства трудових резервів оголошувало прийом молоді до ремісничих, залізничних училищ і шкіл фабрично-заводського навчання. До училищ приймалася молодь чоловічої і жіночої статі віком від 14, 15, 16 років з освітою не нижче 4 класів, а шкіл фабрично-заводського навчання – 16, 17, 18 років незалежно від загальноосвітньої підготовки. Молодь забезпечувалася за рахунок держави: триразовим харчуванням, обмундируванням, гуртожитком та іншими комунальними послугами. Після закінчення шкіл та училищ випускникам планувалося видача грошової позики для придбання особистого господарства в розмірі 2 000 карбованців, другого комплекту обмундирування, а також звільнення від призову до Радянської Армії строком на 4 роки. Згідно з оголошенням загалом в області функціонувало 19 шкіл (пізніше 23³¹) за профілем підготовки: будівельники, металурги, металісти. Ремісничих училищ було 13, а залізничних – 3. За профілем підготовки вони поділялися на: металісти, фахівці кольорової металургії, металурги, фахівці сільського господарства, електрики, транспортники³². З огляду на перелік підготовчих спеціальностей, в умовах відбудовчих процесів вимагалася значна кількість робітників з відповідного профілю на

²⁹ Ребро П. Запорізький педагогічний інститут. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 18 липня. № 141 (8548). С. 2.

³⁰ В Запорізькому педінституті. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 20 вересня. №187 (8594). С. 3.

³¹ *Червоне Запоріжжя*. 1947. 24 червня. № 123 (7194). С. 4.

³² *Червоне Запоріжжя*. 1947. 14 червня. № 116 (7187). С. 4.

виробництві.

Зазначимо, що перевага в ремісничі училища при вступі надавалася в першу чергу вихованцям дитячих будинків. Ремісничі училища області зв'язувалися зі своїми підшефними дитячими будинками, проводили бесіди з вихованцями про значення державних трудових резервів, розповідали про спеціальності. Деякі дитячі будинки організовували виїзд вихованців в училища і зустрічі з учнями. Наочно ознайомлювалися з побутом та учнями, з кабінетами і майстернями³³. Такий підхід сприяв постійному набору учнів до відповідних закладів. Поза увагою не залишалися і фельдшерсько-акушерські школи, які розміщувалися в містах Запоріжжя, Осипенко, Мелітополь³⁴.

Також у повоєнний період поширення набули технікуми, які класифікувалися залежно від спеціалізації та популяризувалися в області: сільськогосподарські (Оріхівський агрозоотехнікум³⁵, Обіточенський агротехнікум НКГС УРСР Чернігівського району³⁶, Ново-Миколаївський зоотехнікум³⁷, Федорівський сільськогосподарський технікум шовківництва³⁸, Осипенківський технікум виноградарства та виноробства³⁹, Ногайський сільгосптехнікум⁴⁰, Мелітопольський гідромеліоративний технікум⁴¹); промислові (Запорізький машинобудівельний технікум⁴², Велико-Токацький механічний технікум НКШС-СРСР⁴³, Осипенківський машинобудівельний технікум Наркомсердмаша СРСР⁴⁴, Запорізький гідроенергетичний технікум Міністерства електростанцій СРСР⁴⁵, Запорізький алюмінієвий технікум⁴⁶, Запорізький будівельний технікум⁴⁷); культурно-освітні (Мелітопольський технікум підготовки культурно-освітніх працівників відділи⁴⁸). Загалом, усі вступники здавали іспити, окрім тих, хто закінчив

школу з відзнакою. З метою залучення учнів до технікумів поширення набувало проведення підготовчих курсів від 1 до 2 місяців. Студенти отримували стипендію, забезпечувалися їдальнею і при необхідності гуртожитком. Перевагами технікумів ставало існування денної форми навчання (з відривом від виробництва) та вечірньої (без відриву від виробництва). Переважно навчання тривало від 3 до 4 років. Звернемо увагу, що після отримання кваліфікації поповнювалися лави кваліфікованих робітників та фахівців у сільському господарстві.

Окрім того, активну діяльність в області провадили інститути, які спеціалізувалися на підготовці фахівців для сільського господарства та промисловості. Так, Мелітопольський інститут інженерів механіків сільського господарства імені ОДПУ⁴⁹ здійснював підготовку інженерів-механіків з ремонту та експлуатації тракторів й автомобілів. Також, Запорізький автомеханічний інститут Міністерства вищої освіти СРСР проводив набір за спеціальностями на денне відділення зі строком навчання – 5 років: механіко-технологічний факультет (технологія машинобудування, ливарне виробництво і машини ливарної справи, інструментальне виробництво, металознавство і металообробка), автомобільний (автомобілі, автотранспорт і двигуни, електроустаткування автомобілів), на вечірнє відділення зі строком навчання 6 років – металознавство і металообробка. Особи, які завершували навчання, одержували звання інженера-механіка з відповідної спеціальності і направлялися для роботи на передові заводи автомобільної промисловості⁵⁰.

Зазначимо, що з метою підвищення економічних показників країни на місцях створювалася розгалужена мережа навчальних установ, де відбувалася підготовка кваліфікованих кадрів. При цьому завдяки ЗМІ проводилася робота з поширення серед населення матеріалів про переваги кожного навчального закладу та їхньої діяльності в області. У такий спосіб відбувалося залучення населення до освітнього процесу та подальшої підготовки до трудової кваліфікації, що відповідало поставленим партійним завданням повоєнного періоду.

Зауважимо, що в умовах відбудови промисловості та сільського господарства та подальшого їх розвитку вимагалось підвищення технічного і загальноосвітнього рівня робітників та колгоспників.

³³ Яковлев О. Перед новим набором в училища і школи трудових резервів. *Червоне Запоріжжя*. 1952. 14 травня. №95 (8502). С. 4.

³⁴ Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 : монографія / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський та ін. ; наук. ред. Ф.Г. Турченко. Запоріжжя : Просвіта, 2013. С. 369.

³⁵ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 14 липня. № 136 (6681). С. 2.

³⁶ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 24 липня. № 143 (6688). С. 2.

³⁷ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 7 серпня. № 153 (6698). С. 2.

³⁸ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 29 червня. № 130 (6940). С. 4

³⁹ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 8 червня. № 118 (6926). С. 4

⁴⁰ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 5 червня. № 113 (6923). С. 4

⁴¹ *Червоне Запоріжжя*. 1948. 22 травня. № 101 (7437). С. 4

⁴² *Червоне Запоріжжя*. 1945. 6 липня. № 130 (6675). С. 2

⁴³ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 27 липня. № 145 (6690). С. 2.

⁴⁴ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 26 серпня. № 167 (6712). С. 2.

⁴⁵ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 14 липня. № 141 (6951). С. 4.

⁴⁶ *Червоне Запоріжжя*. 1946. 12 червня. № 118 (6928). С. 4

⁴⁷ *Червоне Запоріжжя*. 1949. 15 липня. № 137 (7732). С. 4

⁴⁸ *Червоне Запоріжжя*. 1947. 15 червня. № 117 (7188). С. 4

⁴⁹ *Червоне Запоріжжя*. 1945. 27 липня. № 145 (6690). С. 2.

⁵⁰ *Червоне Запоріжжя*. 1947. 16 травня. № 95 (7166). С. 4

З цією метою в області на заводах організовувались технічні курси та школи. Так, виник та розвивався рух за зміцнення співдружності між науковими установами і підприємствами, в якому активну участь брали і наукові працівники Запорізького інституту сільськогосподарського машинобудування. Підвищення технічного рівня робітників відбувалося шляхом надання їм на місці науково-технічних консультацій, читання лекцій, доповідей, проведення науково-технічних конференцій⁵¹. При цьому існували вечірні відділення без відриву від виробництва.

Окрім того, для отримання і закріплення знань діяли при підприємствах бібліотеки. Наприклад, на заводі «Запоріжсталь» у бібліотеці, що знаходилась у приміщенні при заводоуправлінні, налічувалося близько 35 тисяч томів літератури з різних галузей промисловості: металургії, машинобудування, енергетики, будівництва, транспорту тощо. Для кращого обслуговування читачів у цехах і відділах заводу організовували бібліотечну пересувку⁵². Вищевказані заходи спрямовувалися також на проведення агітаційно-пропагандистської роботи.

У колгоспах активно використовувалася практика взаємодії спеціалізованих наукових установ із селами. Зокрема науково-технічні працівники Кам'янсько-Дніпровської дослідно-меліоративної станції спиралися на активну допомогу колгоспників, бригадирів, ланкових. Тісний зв'язок дослідної станції із сільським господарством сприяв значному просуванню вперед наукової роботи, допомагав сільському господарству в застосуванні новітніх досягнень науки і техніки: виведення нових сортів садових дерев, винограду, плодівих культур, розроблення та вдосконалення агротехніки сільськогосподарських культур. Також проводилося навчання колгоспників та постійна їх консультація. Наукові співробітники тримали зв'язок із колгоспниками з інших районів та областей, зокрема з Дніпропетровської і Херсонської⁵³.

Популяризація взаємодії наукових установ із практиками активно використовувалася місцевими ЗМІ, що підкріплювалося відгуками та історіями позитивного досвіду. Так, колгоспник артілі «Гігантський шлях» Якимівського району С. Надтока запропонував створити культиватор,

який механічним способом дозволяв обробляти швидше земельні ділянки. Саме за допомогою взаємодії Мелітопольського інституту механізації сільського господарства та ідей новатора вдалося спроектувати механізм: «І от я, рядовий колгоспник, досяг своєї мети. Де б це могло бути, крім нашої країни? Де ще так піклуються про людей, про їх творчий ріст, про прогрес? Де підтримується так широко ініціатива народних мас? У нас, в радянській країні, в тісній співдружності людей науки і практики»⁵⁴. На нашу думку, в наведеному зверненні застосовано, згідно з класифікацією Ю. Колісника, метод психологічного впливу: «... використання запитань-пасток для утвердження власних ідей»⁵⁵. Поширення в ЗМІ подібної інформації спрямовувало громадян до програмування та нав'язування думки про виключну роль радянської влади в їхньому житті.

Варто звернути увагу й на роль радіомовлення у розповсюдженні позитивного досвіду серед колгоспників та робітників. Адже в повоєнний період за допомогою розгалуженої радіомережі в області практикувалося проведення освітніх передач, які відбувалися в лекційній формі, з метою висвітлення передового досвіду працівників сільськогосподарства для бригадирів, ланкових, голів колгоспів і сільських рад та інших представників. Наприклад, у 1948 році районні радіоредакції в період підготовки до весняної сівби організовували лекції, до яких залучали агрономів, ветеринарів, зоотехніків та передовиків сільського господарства. Зокрема в місті Оріхів було організовано агронавчання по радіо, де за лютий і березень місяці 1948 року проведено 14 аграрних лекцій⁵⁶. Водночас на промислових підприємствах з метою висвітлення останніх новин робочого дня, підсумків роботи і методів передових бригад та робітників створювалися радіостудії. Так, на будівельному майданчику мартенівського цеху заводу «Запоріжсталь» діяв такий радіовузол⁵⁷. Доречно зазначити, що обласний радіокомітет завдяки популяризації досвіду представників господарства в громадсько-політичному мовленні здійснював пропаганду з виконання п'ятирічного плану.

⁵⁴ Надтока С. У співдружності з наукою. *Червоне Запоріжжя*. 1950. 19 квітня. №78 (7929). С. 3.

⁵⁵ Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики УРСР на свідомість громадян. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2015. Вип. 5. С. 282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (дата звернення: 02.01.2021).

⁵⁶ Баженов М. День радіо. *Червоне Запоріжжя*. 1948. 7 травня. №90 (7426). С. 2.

⁵⁷ Радіостудія на мартенах. *Червоне Запоріжжя*. 1948. 22 лютого. №38 (7374). С. 4.

⁵¹ Яковенко Г. Робітники оволодівають інженерними знаннями. *Червоне Запоріжжя*. 1950. 19 квітня. №78 (7929). С. 3.

⁵² В заводській науково-технічній бібліотеці. *Червоне Запоріжжя*. 1950. 19 квітня. №78 (7929). С. 3.

⁵³ Яковлев С. Спираючись на колгоспний актив. *Червоне Запоріжжя*. 1950. 19 квітня. №78 (7929). С. 3.

Окрім того, значна увага приділялася підвищенню освітнього рівня номенклатури. Тому із закінченням війни створювалися вечірні університети марксизму-ленінізму, а в деяких містах республіки через брак викладачів їх реорганізовували в лекторії і районні школи. Однак підготовка партійних працівників знаходилася на низькому рівні. Як стверджує В. Крупина, з прийняттям ЦК ВКП(б) постанови «Про підготовку і перепідготовку керівних партійних і радянських працівників» від 2 серпня 1946 року партійним керівництвом було визнано незадовільний рівень підготовки їх кадрів. Тому для підвищення якості освіченості керівних працівників було запроваджено створення Вищої партійної школи, Академії суспільних наук, республіканських, крайових та обласних партійних шкіл, де до основних дисциплін відносились: історія Комуністичної партії, політична економія і марксистсько-ленінська філософія⁵⁸. Зауважимо, що на шпальтах обласної газети «Червоне Запоріжжя» висвітлювалась інформація про діяльність партійних шкіл різних рівнів. Так, на сторінках преси за травень 1950 р. знаходимо повідомлення про умови вступу та навчання у відповідних закладах. З 20 травня відбувався черговий прийом слухачів до Київської Вищої партійної школи при ЦК КП(б)У та до дворічних партійних шкіл при обкомах КП(б)У. До партійних шкіл приймалися особи до 40 років з керівним партійним і радянським досвідом та закінченою середньою освітою. Допущеним до вступних іспитів у Вищу партійну школу надавалася двомісячна, а в обласні – одномісячна відпустка для підготовки і складання іспитів зі збереженням заробітної плати за місцем роботи⁵⁹. Підвищенню рівня комуністичного навчання партійців преса приділяла значну увагу відображаючи інформативну складову в дусі критики недоліків та надання настанов позитивного досвіду.

Подальший розвиток освіти в Радянському Союзі був окреслений у Директивах ХІХ з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951–1955 роки: завершення переходу від семирічної освіти до загальної середньої (в столицях республік, містах республіканського підпорядкування, областях, крайових і найбільших про-

мислових центрах), а в решті міст і сіл – створити умови для подальшого повного переходу до десятирічки; збільшення кількості шкіл та вчителів; запровадження політехнічного навчання в середній школі, а в подальшому перехід до загального політехнічного; забезпечення умов вільного вибору професії; розширення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів через аспірантуру вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів та інше. Звернемо увагу, що нова п'ятирічка зорієнтувала населення до нарощення об'ємів виробництва в промисловості та сільському господарстві. У зв'язку із завданнями подальшого розвитку народного господарства планувалося збільшити випуск фахівців вищих і середніх спеціальних навчальних закладів для найважливіших галузей промисловості, будівництва і сільського господарства. Окрім того, продовжувалося використання повоєнних практик: узагальнення передового досвіду; застосування наукових винаходів; зміцнення зв'язку науки з виробництвом; забезпечення розвитку навчання трудящих громадян без відриву від виробництва; організація підготовки і підвищення кваліфікації робітників шляхом індивідуального навчання, через систему курсів і шкіл, організованих на підприємствах⁶⁰. Заплановані заходи безпосередньо стосувалися усіх регіонів країни, зокрема Запорізької області, яку в Радянському Союзі асоціювали з потужним промисловим комплексом та сільськогосподарським краєм.

Отже, відродження освітнього процесу в Запорізькому регіоні відбувалося згідно із загальносоюзними постановами та підпорядковувалося, перш за все, економічним інтересам радянської держави. За допомогою широкого використання ЗМІ партійна верхівка здійснювала одностороннє спілкування з народом, диктуючи виконання першочергових завдань та критикуючи недоліки під час їх виконання. При цьому завдяки застосуванню психологічних методів впливу, влада маніпулювала свідомістю громадян.

За допомогою застосування регіонального підходу у висвітленні інформаційної складової відбувалося програмування жителів області на важливі для держави дії, нівелюючи таким чином особисті трагедії людей, які були спричинені війною. У відповідності з потребами п'ятирічок Запорізька область активно включилася до від-

⁵⁸ Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : 2 кн., ч. 3. / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Кн.1, ч.1–2. С. 142.

⁵⁹ Про черговий прийом слухачів до Київської Вищої партійної школи при ЦК КП(б)У та дворічних партійних шкіл при обкомах КП(б)У. *Червоне Запоріжжя*. 1950. 27 травня. №104 (7955). С. 1.

⁶⁰ Директиви ХІХ з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951 – 1955 роки (Резолюція ХІХ з'їзду ВКП(б) по доповіді Голови Держплану тов. М.З. Сабурова). *Червоне Запоріжжя*. 1952. 14 жовтня. № 205 (8612). С. 3.

родження всіх сфер життя, зокрема культурно-освітньої. Варто зазначити, що в досліджуваний період позитивною тенденцією стала відбудова навчальних закладів, залучення населення країни до навчання, а також відбувалося формування

престижу здобуття освіти та професійної кваліфікації. Однак, незважаючи на поширення великої мережі навчальних закладів в області, все ж вибір професійної діяльності обмежувався та нав'язувався державою.

References

- Bazhenov M. Den radio. Chervone Zaporizhzhia. 1948. 7 travnia. №90 (7426). S. 2.
- V zavodskii naukovu-tekhnichnii bibliotetsi. Chervone Zaporizhzhia. 1950. 19 kvitnia. №78 (7929). S. 3.
- V Zaporizkomu pedinstytuti. Chervone Zaporizhzhia. 1952. 20 veresnia. №187 (8594). S. 3.
- Vazhlyvishe zavdannia shkilnykh komsomolskykh orhanizatsii. Chervone Zaporizhzhia. 1945. 3 chervnia. №107 (6652). S. 1.
- Vasylchuk T.V. Vidnovlennia vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainsoi RSR pislia Velykoj Vitchyznianoj viiny. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Zaporizhzhia: Prosvita, 2003. Vyp. KhVI. S. 245–250.
- Velyka vsenarodna sprava. Chervone Zaporizhzhia. 1945. 13 lypnia. № 135 (6680). S. 1.
- Dyrektivy KhIKh zizdu partii po piatomu piatyrichnomu planu rozvytku SRSR na 1951 – 1955 roky (Rezoliutsiia KhIKh zizdu VKP(b) po dopovidi Holovy Derzhplanu tov. M.Z. Saburova). Chervone Zaporizhzhia. 1952. 14 zhovtnia. № 205 (8612). S. 3.
- Zakon pro piatyrichnyi plan vidbudovy i rozvytku narodnoho hospodarstva SRSR na 1946 – 1950 roky. Chervone Zaporizhzhia. 1946. 26 bereznia. № 63 (6863). S. 1.
- Zaporizkyi rakhunok Velykii viiny. 1939–1945 : monohrafiia / F.H. Turchenko, V.M. Moroko, O.F. Shteinle, V.S. Orlianskyi ta in. ; nauk. red. F.H. Turchenko. Zaporizhzhia : Prosvita, 2013. 416 s.
- Kolisnyk Yu. Manipuliatyvnyi vplyv zhurnalnoi periodyky URSR na svidomist hromadian. Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva. Lviv, 2015. Vyp. 5. S. 278–295. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2015_5_26 (data zvernennia: 02.01.2021).
- Nadtoka S. U spivdruzhnosti z naukoju. Chervone Zaporizhzhia. 1950. 19 kvitnia. №78 (7929). S. 3.
- Naihostrisha zbroia nashoi partii. Chervone Zaporizhzhia. 1945. 5 travnia. № 86 (6630). S. 1.
- Pidhotovka shkil do navchalnoho roku – krovna sprava vsikh trudiashchykh. Chervone Zaporizhzhia. 1945. 13 lypnia. № 135 (6680). S. 1.
- Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.) : 2 kn., ch. 3. / vidp. red. V.M. Danylenko. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. Kn.1, ch.1-2. 351 s.
- Primak I.P. Cherhovi zavdannia pratsivnykiv osvity. Chervone Zaporizhzhia. 1945. 1 veresnia. № 171 (6716). S. 2.
- Pro cherhovyi pryiom slukhachiv do Kyivsoi Vyshchoi partiinoi shkoly pry TsK KP(b)U ta dvorichnykh partiinykh shkil pry obkomakh KP(b)U. Chervone Zaporizhzhia. 1950. 27 travnia. №104 (7955). S. 1.
- Radiostudiia na martenakh. Chervone Zaporizhzhia. 1948. 22 liutoho. №38 (7374). S. 4.
- Rebro P. Zaporizkyi pedahohichnyi instytut. Chervone Zaporizhzhia. 1952. 18 lypnia. № 141 (8548). S. 2.
- Statyvka M. Vazhlyva dilianka shkilnoi roboty. Chervone Zaporizhzhia. 1952. 29 kvitnia. №36 (8493). S. 4.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 14 lypnia. № 136 (6681). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 24 lypnia. № 143 (6688). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 25 serpnia. № 166 (6711). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 26 serpnia. № 167 (6712). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 27 lypnia. № 145 (6690). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 6 lypnia. № 130 (6675). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1945. 7 serpnia. № 153 (6698). S. 2.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 12 chervnia. № 118 (6928). S. 4.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 14 lypnia. № 141 (6951). S. 4.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 19 lypnia. № 144 (6954). S. 4.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 21 lypnia. № 148 (6958). S. 4.
- Chervone Zaporizhzhia. 1946. 26 lypnia. № 149 (6959). S. 4.

Chervone Zaporizhzhia. 1946. 29 chervnia. № 130 (6940). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1946. 5 chervnia. № 113 (6923). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1946. 8 chervnia. № 118 (6926). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1947. 14 chervnia. № 116 (7187). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1947. 15 chervnia. № 117 (7188). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1947. 16 travnia. № 95 (7166). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1947. 24 chervnia. № 123 (7194). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1948. 22 travnia. № 101 (7437). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1949. 15 lypnia. № 137 (7732). S. 4
Chervone Zaporizhzhia. 1952. 2 lypnia. № 130 (8537). S. 4.

Yakovenko H. Robitnyky ovolodivaiut inzhenernymi znanniamy. Chervone Zaporizhzhia. 1950. 19 kvitnia. №78 (7929). S. 3.

Yakovlev O. Pered novym naborom v uchylyshcha i shkoly trudovykh rezerviv. Chervone Zaporizhzhia. 1952. 14 travnia. №95 (8502). S. 4.

Yakovlev S. Spyraiuchys na kolhospnyi aktyv. Chervone Zaporizhzhia. 1950. 19 kvitnia. №78 (7929). S. 3.